

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 341.645.5:34.03

ДАНЕЛІЯ О.С.

**ДО ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

У статті здійснено аналіз захисту політичних прав юридичної особи у практиці Європейського суду з прав людини на підставі норм Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 р. Доведено, що захист політичних прав юридичних осіб у провадженні Європейського суду з прав людини є істотним фактором, що, серед іншого, зумовлює потребу у перегляді системи гарантій статусу таких осіб на внутрішньодержавному рівні.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, юридична особа, свобода думки, свобода мирних зібрань, захист політичних прав та ін.*

В статті осуществлен анализ защиты политических прав юридического лица в практике Европейского суда по правам человека на основании норм Конвенции о защите прав и основных свобод 1950 г. Доказано, что защита политических прав юридических лиц в производстве Европейского суда по правам человека является существенным фактором, что, среди прочего, обуславливает потребность в пересмотре системы гарантий статуса таких лиц на внутригосударственном уровне.

Ключевые слова: *Европейский суд по правам человека, юридическое лицо, свобода мысли, свобода мирных собраний, защита политических прав и др.*

Legal entity political rights protection in the European Court of Human Rights under the provisions of the Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms 1950 is analyzed in the article. It is proved that the protection of political rights of legal entities in the proceedings of the European Court of Human Rights is an essential factor that, among others, determines the need to revise the system of guarantees their status at domestic level.

Key words: *European Court of Human Rights, a legal entity, freedom of thought, freedom of assembly, protection of political rights and others.*

Вступ. Система захисту прав людини, що функціонує у рамках Ради Європи (далі – РЄ), більше ніж за 50 років свого існування пройшла декілька етапів еволюційного розвитку з метою збереження ефективності свого функціонування. Дослідженню прецедентної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) приділяється значна увага у багатьох аспектах. У той же час основна частина таких досліджень присвячена розгляду скарг ЄСПЛ, переважно, фізичних осіб. Натомість комплексні дослідження правосуб'єктності юридичних осіб у міжнародній судовій практиці із захисту основоположних прав і свобод, зокрема, політичних прав і свобод, у вітчизняній міжнародно-правовій науці практично відсутні. Водночас таке дослідження видається актуальним як для міжнародної практики, так і для внутрішньодержавної правової системи.

Постановка завдання. Метою цієї статті є здійснення аналізу механізму захисту політичних прав юридичних осіб в Європейському Суді з прав людини на підставі норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та Протоколів до неї.

© ДАНЕЛІЯ О.С. – аспірант відділу європейського права та міжнародної інтеграції (Інститут законодавства Верховної Ради України)

Результати дослідження. Вагомий внесок у дослідження розвитку організаційно-правових засад діяльності Європейського Суду з прав людини зробили такі вітчизняні вчені, як: М.М. Антонович, Т.О. Анцупова, О.А. Банчук, М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, А.З. Георгіца, С.П. Головатий, О.О. Грінченко, В.Н. Денисов, А.І. Дмитрієв, В.І. Євінгов, Л.Г. Заблоцька, Н.І. Карпачова, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, І.І. Лукашук, В.В. Лутковська, Г.Є. Лук'янець, В.В. Мицик, П.О. Недбайло, В.П. Паліюк, Т.І. Пащук, І.С. Піляєв, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, С.П. Рабінович, Н.М. Раданович, Д.М. Супрун, С.В. Шевчук, Ю.С. Шемшученко та ін.

Разом з тим, попри значну кількість наукових праць, присвячених різним аспектам захисту прав людини, наразі у вітчизняній юридичній науці відсутні дисертаційні дослідження проблем, безпосередньо пов'язаних із захистом політичних прав юридичних осіб в ЄСПЛ. Зазначені вище фактори свідчать про актуальність теми дослідження та зумовили її вибір.

З переліку політичних прав, закріплених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція, ЄКПЛ (свобода зборів і об'єднань, свобода вираження поглядів, право на вільні вибори)), юридичні особи можуть користуватися захистом права на свободу зібрань та об'єднань, а також на свободу вираження поглядів. У практиці ЄСПЛ розглядалися скарги юридичних осіб на порушення цих прав. Щодо права на свободу зборів та об'єднань, попри те, що у разі порушення цього права потерпілими такого порушення є індивіди, у практиці Суду зустрічаються скарги юридичних осіб на обмеження права на свободу об'єднань у зв'язку з необгрунтованим втручанням органів національної влади у діяльність компаній (об'єднань).

Право на свободу зборів та об'єднань є важливим політичним правом, яке гарантує особам можливість діяти і представляти свої інтереси спільно. Це право є основою для існування юридичних осіб, які є об'єднанням громадян. Як вказується у рішеннях ЄСПЛ, відмова влади зареєструвати юридичну особу безпосередньо зачіпає, власне, саму таку особу, а також її учасників. У Конвенції закріплюються права на свободу мирних зборів та свободу об'єднань в одній і тій же статті. І це є цілком логічним, оскільки свобода об'єднань передбачає свободу зібрань, оскільки діяльність об'єднань не можлива без проведення зібрань. Свобода мирних зібрань та об'єднань тісно пов'язана зі свободою вираження поглядів, свободою думки, совісті та релігії.

Порушення права на свободу думки, совісті та релігії і право на свободу об'єднань щодо юридичних осіб часто вказуються в одному зверненні. Це викликано тим, що порушення права на свободу релігії часто порушується при порушенні права на свободу об'єднання вірян. У сфері функціонування релігійного об'єднання стаття 9 Конвенції повинна тлумачитися у світлі статті 11, яка захищає об'єднання від невиправданого втручання з боку національної влади. Право об'єднання вірян може спокійно функціонувати без довільного втручання з боку держави та автономії релігійних об'єднань є невіддільним елементом плюралізму у демократичному суспільстві [3, с. 149].

Стаття 11 ЄКПЛ передбачає, що кожен має право на свободу мирних зібрань та на свободу об'єднання з іншими, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що передбачені законом та є необхідними у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки та громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи захисту прав та свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.

Практика розгляду скарг на порушення прав, закріплених у статті 11 Конвенції, є незначною у порівнянні з практикою за деякими іншими статтями. Тим не менш, як зазначено Комісією, право на свободу мирних зібрань поряд з правом на свободу вираження є основоположним правом у демократичному суспільстві та одним з базисів демократичного суспільства [17]. Найбільш показовим рішенням, що базується на положеннях статті 11 Конвенції, є рішення у справі Platform "Ar te für das Leben" v. Austria [16], в якому Суд вказав на важливість права на свободу мирних зібрань як форми колективного вираження думок з актуальних питань життя суспільства, а також сформулював важливий принцип про позитивний обов'язок влади забезпечувати реальну можливість безперешкодного здійснення права на свободу мирних зібрань.

Слово «мирні» у застосуванні до зборів обмежує рамки проведення зборів рішенням влади щодо того, чи дозволяти проведення зборів. Відповідно до наявної практики, заборона або обмеження зібрань не обов'язково повинно бути передбачене законом [4]. Така позиція не є безперечною. Протилежну думку, наприклад, висловлює В.Л. Ентін, пунктом 2 статті 11 Конвен-

ції передбачаються підстави, за якими можуть бути обмежені права на свободу мирних зборів і право на свободу об'єднання. Конвенція містить низку умов для подібних обмежень. По-перше, обмеження можуть встановлюватися лише законом [3, с. 149]. До того ж, права, зазначені у частині 2 статті 11 Конвенції, можуть бути обмежені на підставах: інтересів національної безпеки; інтересів громадського порядку; запобігання заворушенням і злочинам; охорони здоров'я; охорона моральності; захист прав і свобод інших осіб. Термін «об'єднання» у рамках статті 11 Конвенції має автономне значення. При цьому правова форма та правові наслідки відповідно до національного законодавства не мають значення. Іншими словами поняття гарантованої свободи об'єднань відрізнялося б залежно від правової системи тієї чи іншої держави.

Свобода об'єднань містить у собі два права: 1) право на створення і діяльності громадського об'єднання; і 2) право осіб вільно вступати у таке об'єднання та виходити з нього. Саме порушення державами права на створення та діяльність об'єднань є основним приводом для звернення юридичних осіб до Суду ЄС за захистом їхніх прав у рамках статті 11 Конвенції. При цьому Суд захищає свободу створення та діяльності громадських об'єднань, крім випадків, коли діяльність таких об'єднань несумісна з принципами та цілями Конвенції, зазначеними в її Преамбулі.

У рішенні по справі *Sidiropoulos and Others v. Greece* Суд вказав: «... право на створення об'єднань є невіддільним елементом права, закріпленого статтею 11, попри те, що вона проголошує прямо тільки право створювати професійні спілки [20]. Можливість громадян створювати юридичну особу, щоб разом здійснювати свої інтереси, є найбільш важливим елементом права на свободу громадських об'єднань, без якого воно було б позбавлене сенсу. Способи, якими національне законодавство дозволяє реалізовувати і застосовувати це право у практичній діяльності державних органів є показником рівня демократії у державі. Без сумнівів, держави мають право контролювати відповідність цілей об'єднання і здійснюваної ним діяльності законодавству, але при цьому вони повинні дотримуватися своїх обов'язків у світлі Конвенції та за умови контролю з боку її органів. У цій справі Суд визнав порушення статті 11 Конвенції владою Греції, які відмовили у реєстрації об'єднання групи жителів певного регіону з метою збереження та розвитку народної культури та традиції у цьому регіоні.

Найбільш часто скарги на порушення права на свободу об'єднання з іншими виникають у зв'язку з реєстрацією громадських об'єднань. Сама вимога реєстрації та необхідність дотримання низки формальностей не можуть розглядатися як порушення владою права на свободу зібрань та об'єднань. Однією з ознак демократичної держави є можливість його громадян створювати на добровільній основі громадські об'єднання з метою захисту спільних інтересів і досягнення спільних цілей, незалежно від їх політичних поглядів, майнового стану, релігійних поглядів та інших відмінних ознак. Право на створення об'єднань передбачає реальну і гарантовану державою можливість як політичного, так і неполітичного об'єднання. Політичні партії є основною формою політичного об'єднання громадян.

Рішеннями Комісії та Суду за скаргами політичних партій підтверджується, що політичні партії також користуються захистом статті 11 Конвенції. Політичним партіям надається особлива охорона у рамках статті 11. Судом був вироблений наступний принцип щодо захисту прав політичних партій: «Сутність демократії полягає у тому, щоб дозволити висувати і обговорювати різноманітні політичні програми, навіть ті, які піддають сумніву той порядок, згідно з яким організовано у даний час держава, за умови, що вони не завдають шкоди самій демократії. Створення та діяльність політичних партій користується особливою увагою у судовій практиці. Оскільки члени політичних партій беруть участь у колективному здійсненні свободи вираження думок, політичні партії можуть претендувати на захист статті 11 Конвенції. Можливі обмеження діяльності політичних партій виправдані, тільки якщо вони ґрунтуються на переконливих і вагомих доказах у зв'язку з тим, що політичні партії відіграють істотну роль у підтримці плюралізму та належному функціонуванні демократії.

ЄСПЛ було розглянуто справи за скаргами політичних партій проти Туреччини. Підставою заборони партій була підтримка ними вимог про надання представникам курдського права на самовизначення. Уряд обґрунтував свою позицію тим, що діяльність цих партій суперечила положенням Конституції Туреччини, яка забороняє будь-яку форму самовизначення і закріплює унітарну форму державного устрою, у той час як партії у своїх вимогах ґрунтувалися на існуванні у Туреччині двох націй – курдів і турків. У цих справах Суд дійшов висновку, що порушення турецькою владою статей 10 і 11 Конвенції, попри те, що можливість заборони партій була передбачена турецьким законодавством, та у світлі складної політичної ситуації у країні така заборона

могла розглядатися як правомірна в інтересах національної безпеки. Однак Суд прийшов до висновку, що заборони були неспіврозмірні переслідуюваній меті.

У рішеннях Суду були сформульовані такі основоположні принципи, що стосуються функціонування політичних партій: «Одна з цілей свободи зібрань та асоціацій, про які говорить стаття 11, – захист думок і свободи їх вільного вираження. І це у найбільшій мірі відноситься до політичних партій через їхню істотну роль у забезпеченні плюралізму та успішному функціонуванню демократії... Оскільки діяльність політичних партій є колективною реалізацією свободи вираження думок, уже сам цей факт дає їм право шукати захисту статей 10 і 11 Конвенції» [10]. Сутністю демократії є можливість висувати і обговорювати різноманітні політичні програми, у тому числі й такі, які піддають сумніву порядок державного устрою, якщо цим не завдається шкоди демократії.

У той же час при розгляді скарги політичної партії про її заборону у випадку, коли партія закликала до дій і ставила програмні цілі, що суперечать основним ідеям Конвенції, Суд визнав легітимними дії уряду [18]. У рішенні по справі Суд вказав, що держава діяла відповідно до національного закону, переслідувала правомірні відповідні до Конвенції цілі, а її дії були необхідними у демократичному суспільстві та відповідали цілям.

Таким чином, при розгляді справ про заборону політичних партій при їх закликах до зміни конституційного ладу, Суд визнає такі заклики допустимими, якщо одночасно дотримуються дві умови: 1) використовувані партіями кошти повинні відповідати принципам демократичності та законності; і 2) пропонувані зміни мають відповідати основним демократичним принципам. Практично всі обмеження прав, передбачені чинним російським законодавством, відповідають вимогам пункту 2 статті 11 Конвенції. Однак заборона створення політичних партій за ознаками національної чи релігійної приналежності може суперечити положенням Конвенції [3, с. 197]. Положення статті 11 ЄКПЛ поширюються на профспілки незалежно від того, чи визнається за ними статус об'єднань відповідно до внутрішнього права.

З діяльністю громадських об'єднань пов'язано ще одне важливе питання, що розглядалося Судом та Комісією. Відповідно до їхніх висновків, створювана урядом професійна організація, яка регулюється нормами публічного права і, як правило, призначена для захисту прав як своїх членів, так і певних суспільних інтересів, не може визнаватися об'єднанням за змістом статті 11 Конвенції [14]. Прикладом таких організацій можуть бути саморегульовані організації. У певних випадках членство або участь у таких організаціях може бути обов'язковою для можливості певної професійної діяльності. Проте, участь у таких організаціях не обмежує прав осіб, які є їх членами, на участь в інших громадських організаціях та об'єднаннях.

Наступним правом, захистом на яке може користуватися юридична особа, є право на свободу вираження поглядів – одне з політичних прав і, гарантованих та охоронюваних у демократичному суспільстві. Правами, закріпленими статтею 10 Конвенції, можуть користуватися як окремі особи, так і групи осіб, а також юридичні особи, у тому числі ЗМІ, які досить часто є стороною справ, що розглядаються ЄСПЛ. У ході розгляду відповідних справ сформувався значний масив прецедентів, які являють собою звід принципів та правил, що гарантують пресі особливий статус у користуванні правами, передбаченими статтею 10 Конвенції. У тих випадках, коли стороною є фізичні особи, правила і висновки, сформульовані у прецедентній практиці Суду щодо тлумачення положень статті 10 Конвенції, у рівній мірі застосовуються і до юридичних осіб. У цьому випадку важливе значення представляє не суб'єкт, у зв'язку з розглядом ситуації якого було сформульовано правило, а саме це правило, яке є основою для всієї національної правозастосовної практики.

Свобода вираження поглядів, закріплена статтею 10 Європейської Конвенції, містить наступні положення: «Кожен має право вільно висловлювати свою думку. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без будь-якого втручання з боку державної влади і незалежно від державних кордонів. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду» [2]. Таким чином, стаття складається з двох частин, перша з яких містить гарантії захисту свободи думки і зміст свободи думки, а друга містить перелік умов, за яких свобода вираження думки може бути обмежена. Крім того, перша частина містить

також норму про ліцензування в області телерадіомовлення та кінематографічної діяльності. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

Свобода вираження своєї думки, як вказується багатьма авторами, є однією з основ демократичного суспільства. Судом у справі *Handyside v. the United Kingdom* було зазначено, що свобода вираження поглядів є одним з істотних підстав демократичного суспільства, однією з головних умов його розвитку. У той же час терпимість стосовно особистих поглядів є важливим елементом демократичної системи [13]. Одним з важливих принципів, вироблених Судом щодо права на свободу вираження поглядів є наступний. Стаття 10 Конвенції захищає не тільки інформацію або ідеї, які приймаються доброзичливо або розцінюються як нешкідливі або приймаються з байдужістю, а й ті, які ображають, шокують або викликають занепокоєння з боку держави або будь-якої частини населення. Це вимоги плюралізму, терпимості і широти поглядів, без яких демократичне суспільство існувати не може [13].

При розгляді Судом справ, що стосуються порушення права на свободу вираження поглядів, був вироблений ряд принципів, які повторюються у рішеннях з багатьох справ, а також підхід Суду до оцінки фактів кожної конкретної справи, на підставі якого Суд робить висновок про наявність порушення. При оцінці фактів справи, Судом проводиться аналіз таких аспектів: тип висловлювання думки (політичний, комерційний, артистичний і т.і.); засоби поширення думки (особисто, через пресу, телебачення і т.і.); аудиторія, на яку направлено думку (дорослі, інтернет діти, все населення, конкретна група осіб).

Згідно з положеннями Резолюції 428 (1970) Парламентської Асамблеї РЄ, право на свободу вираження поглядів містить у собі право шукати, одержувати, передавати, публікувати або поширювати інформацію, що представляє суспільний інтерес [19]. Свобода вираження поглядів включає три елементи: свободу дотримуватися своїх поглядів; свободу поширювати інформацію та ідеї; і свободу отримувати інформацію та ідеї.

Свобода дотримуватися своєї думки має практично абсолютний характер, оскільки можливі обмеження, які можуть бути застосовані до свободи вираження поглядів, перераховані у другій частині статті 10 Конвенції, не застосовні у цьому випадку. Згідно з позицією Комітету міністрів будь-які обмеження, що накладаються на право дотримуватися своїх поглядів, несумісні з природою демократичного суспільства [1, с. 413]. Свобода дотримуватися своєї думки гарантує також заборону здійснення тиску на особу з метою домогтися від нього висловлювання своєї думки [6].

Свобода поширювати інформацію та ідеї має вирішальне значення для політичного життя і демократичного устрою держави. Без неї неможливі по-справжньому вільні вибори. Свобода поширювати інформацію та ідеї безпосередньо пов'язана зі свободою отримувати інформацію. У цьому зв'язку Судом було зазначено, що держави не повинні втручатися на стадії передачі та отримання інформації, оскільки обидві сторони володіють правом вступати у прямий контакт один з одним відповідно до їх бажання [12].

Свобода отримувати інформацію включає право збору і пошуку інформації з усіх можливих законних джерел. Поряд з тим, що свобода на отримання інформації та ідеї стосується представників засобів масової інформації в сенсі сприяння їх діяльності, спрямованої на доведення цієї інформації до відома громадськості, Суд також інтерпретує це положення у сенсі права громадськості на отримання інформації, зокрема, що стосується питань, що становлять суспільний інтерес [7]. На підставі виробленої Судом практики, інформацію та ідеї, охоронювані положеннями статті 10 Конвенції, можна умовно розподілити на такі види: політична, соціальна, комерційна, художня. Цей поділ обумовлено тим ступенем захисту, який надається такій інформації відповідно до прецедентної практики Суду.

Інформації політичного характеру Європейський суд надає найбільш широкий захист з точки зору свободи вираження думки. У рішенні по справі *Lingens v. Austria* Суд заявив, що свобода друку надає громадськості одну з найкращих можливостей для виявлення та формування думки про ідеї і підходи політичних лідерів, і, відповідно, свобода політичних дебатів становить основу демократичного суспільства [15].

Свобода друку є одним з кращих засобів для визначення та формування уявлення громадськості про ідеї у поглядах політиків. Межі прийнятної критики, спрямованої проти політиків, ширше, ніж для критики приватних осіб. На відміну від останнього, перший за власною волею ставить себе у таке положення, при якому кожне сказане ним слово і кожна його дія стають предметом ретельного вивчення журналістів та громадськості. Суд сформулював положення про

широку свободу критикувати уряд, вказавши, що на пресу покладена місія «... з розповсюдження інформації та ідей, що стосуються політичних питань, а також з інших питань, що становлять суспільний інтерес. На пресі лежить завдання поширювати таку інформацію та ідеї, а громадськість має право їх отримувати». Таким чином, Суд надає максимальний захист свободи вираження думки у ході політичних дебатів у рамках права на свободу вираження поглядів.

Щодо інформації та ідей, які мають соціальний характер, то їм також надається максимальний захист. ЄСПЛ заявив, що у прецедентній практиці немає вимоги проводити відмінність між політичною дискусією та обговоренням інших питань, що викликають стурбованість громадськості. Таким чином, Суд надає широкі гарантії свободи вираження думки у тих випадках, коли мова йде про відкрите обговорення суспільно значущих питань [9].

Однак, розглянувши питання про захист судової системи від надмірної критики журналістів, Суд дійшов висновку, що у подібних випадках захист з боку держави повинен бути вищим. У справі *De Haes and Gijssels v. Belgium* Суд визнав, що представники правосуддя повинні користуватися довірою суспільства і, отже, повинні бути захищені від різких нападок, які не мають фактичної основи. Крім того, оскільки судді зобов'язані бути обачними та стриманими, вони не можуть публічно реагувати на нападки на свою адресу як, наприклад, це можуть робити політики. Небезпека полягає у тому, що суди ризикують втратити повагу і довіру населення. Проведення імітації процесів у ЗМІ може негативно позначитися на визнанні судів як органів, здатних кваліфіковано вирішувати спори юридичного характеру. Діяльність судової влади потребує довіри громадян [11].

Комерційна інформація та реклама також охороняються статтею 10 Конвенції. Але відносно свободи поширення такого роду інформації, як зазначив Суд, органи національної влади мають ширшу компетенцію. Тим не менш, накладення заборони на рекламну діяльність в особливих обставинах розглядається Судом як втручання у свободу вираження своєї думки. У справі *Barthold v. Germany*, яка стосувалася ветеринара, інтерв'ю якого було розтлумачено як самореклама, Суд визнав порушення статті 10, вказавши на те, що засудження заявника може відвернути представників вільних професій від прагнення зробити внесок у публічне обговорення проблем, які зачіпають життя суспільства, навіть якщо існує найменша ймовірність того, що їхні висловлювання сприймаються як зауваження у вигляді самореклами. До того ж застосування подібного критерію могло б перешкодити пресі виконувати своє завдання носія інформації та охоронця інтересів суспільства [8]. Таким чином, позиція Суду полягає у тому, що у демократичному суспільстві немає потреби обмежувати свободу вираження приватних підприємців шляхом заборони на поширення інформації про свою особу і заняття, якщо при цьому висловлюється думка, важлива для суспільства, навіть якщо ця думка стосується сфери професійної діяльності [4].

Думки, критичні зауваження або роздуми, істинність яких на відміну від інформації або даних, які підлягають перевірці, перевірена бути не може, також охороняються статтею 10 Конвенції. Крім того, оцінювальні судження у сфері політики користуються особливим захистом, що є необхідною умовою плюралізму думок, що є важливим фактором існування демократичного суспільства. Думки, висловлені у різкій або кілька перебільшеній формі, також користуються захистом; ступінь захисту залежить від контексту, в якому вжито те чи інше вираження, і від тієї мети, яку переслідує критика. У питаннях, що стосуються політичної боротьби чи становлять суспільний інтерес, у ході політичних дебатів або передвиборних кампаній, або коли критика спрямовується на уряд, політичних діячів чи державні органи, різкі критичні зауваження не є несподіванкою, і Суд ставиться до них з більшою часткою терпимості. У справі *Lingens v. Austria* Європейський Суд вказав, що думки (оцінювальні судження) не завжди піддаються доведенню. У цьому зв'язку Суд не прийняв думку уряду і вказав, що завдання преси – поширювати інформацію, її тлумачення залишається на розсуд читача.

В одному зі своїх рішень Суд зазначив, що поняття «журналістська свобода» також дозволяє вдаватися до деякого перебільшення і навіть провокативного. Суд вказав, що преса навряд чи змогла б взагалі що-небудь надрукувати, якби існувала вимога публікувати тільки повністю перевірені факти [22]. Крім того, Судом було визнано прийнятним аргумент про сумнівність намірів, надаючи, тим самим, пресі «право на помилку».

З аналізу практики ЄСПЛ можна вивести наступний загальний принцип: оцінювальне судження не слід розглядати як наклеп, якщо воно ґрунтується на фактах, переказаних досить точно і сумлінно, і якщо його мета не полягає у тому, щоб поширити помилкові уявлення, навіть якщо такі думки можуть виникнути. Хоча право на свободу слова є одним з найбільш захищених, воно також може обмежуватися за певних обставин. Будь-яке обмеження, умова або втручання

у здійснення свободи вираження думки може застосовуватися тільки стосовно будь-якої конкретної форми прояву цієї свободи. При цьому сам зміст права на свободу вираження поглядів порушуватися не може. Органи влади мають лише можливість, а зовсім не обов'язок вводити обмеження щодо реалізації права на свободу вираження поглядів.

Частиною 2 статті 10 Конвенції передбачаються випадки, коли держави можуть обмежувати свободу вираження поглядів: в інтересах національної безпеки; в інтересах територіальної цілісності; в інтересах громадської безпеки; з метою запобігання заворушенням чи злочинам; з метою захисту здоров'я; з метою захисту моральності; з метою захисту репутації або прав інших осіб; з метою запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно; і з метою забезпечення авторитету та неупередженості правосуддя.

У кожному конкретному випадку, перед тим як накласти обмеження на свободу слова, ЄСПЛ вивчає обставини кожної справи і виносить рішення про те, чи відбувалося втручання, при цьому проводячи аналіз яким чином відбилися конкретні заходи, прийняті національною владою, на можливість реалізації права на свободу вираження поглядів. Зустрічаються такі форми втручання держави у право на вільне вираження думки: застосування кримінальних санкцій (штраф або тюремне ув'язнення); цивільно-правове стягнення (відшкодування збитків); заборона на публікацію; конфіскація опублікованих видань або інших матеріалів, які містять висловлену думку або іншу поширювану інформацію; відмова у наданні ліцензії на мовлення; заборона на заняття журналістською діяльністю; приписи розкрити журналістські джерела/накладення санкцій за відмову виконати зазначену вимогу та інші.

На думку Суду, найбільш небезпечною формою державного втручання є попередня цензура, оскільки вона перешкоджає процесу передачі інформації та ідей тим, хто зацікавлений в їх отриманні. Тому такі заходи, як ліцензування журналістів, перегляд статті офіційною особою до її публікації, а також заборона на публікацію, піддаються дуже суворому контролю з боку Суду. Навіть, якщо подібні обмеження мають тимчасовий характер, вони здатні суттєво знизити значущість інформації. Розглядаючи справи, що стосуються заборони публікації деяких статей, Суд постановив, що в статті 10 не міститься положень, що забороняють попередні обмеження щодо публікацій <...>. Однак, такі обмеження являють собою значну небезпеку, і тому вимагають найпильнішої уваги з боку Суду. Особливо це стосується преси, оскільки актуальність новин має тимчасовий характер і затримка з їх публікацією, навіть на короткий період, може позбавити їх цінності та значення [21]. Втручання національних державних органів у здійснення права на свободу вираження поглядів можливо тільки за умови виконання трьох умов: втручання повинно бути передбачено законом; втручання повинне бути спрямоване на захист як мінімум одного з інтересів або цінностей, перелічених у частині 2 статті 10 Конвенції (національної безпеки, територіальної цілісності, громадського спокою, запобігання заворушенням чи злочинності; захисту здоров'я; моральності; репутації або прав інших осіб; запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно; підтримання авторитету та неупередженості правосуддя); і втручання повинно бути необхідним у демократичному суспільстві.

Перелік цінностей, для забезпечення яких можуть вводитися обмеження, є вичерпним. Як встановив Суд у справі *Sunday Times v. the United Kingdom*, суворе тлумачення означає, що ні які інші критерії, крім перелічених у статті винятків, не можуть бути підставою для обмежень, а також, що ці критерії повинні тлумачитися на підставі прямого значення слів, використовуваних для їх формулювання і не виходити за межі їх звичайного розуміння. При тлумаченні обмежень використання принципу суворого тлумачення натрапляє на труднощі, оскільки обмеження мають широке значення. Однак це накладає ряд зобов'язань на органи влади [21]. Таким чином, можна вести мову про формування правового стандарту, який полягає у тому, що у будь-якому випадку перевага повинна віддаватися волі особи, а не затвердженню з боку держави про захист більш важливих інтересів.

Захист репутації або прав інших осіб є підставою, яка часто використовується національними державними органами для виправдання обмежень щодо свободи вираження поглядів. Нерідко ця підстава використовується для захисту політиків та державних службовців. З цього питання Судом була вироблена широка практика, основною ідеєю якої є надання високого ступеня захисту свободи вираження поглядів, особливо ЗМІ. На думку Суду, політичне вираження демократичному суспільству відіграє центральну роль, тому ЄСПЛ вважає прийнятною жорстку та різку критику, висловлену в емоційно-забарвленій формі, оскільки, це допомагає привернути увагу до обговорюваних питань.

Розглядаючи питання про необхідність втручання у демократичному суспільстві, Суд сформулював ряд дуже важливих принципів, вказуючи при цьому, що політичні діячі повинні більш терпимо ставитися до критичних зауважень з боку засобів масової інформації. У справі *Lingens v. Austria* Суд вказав, що «... свобода друку дає можливість суспільству дізнатися та скласти уявлення про ідеї і погляди політиків <...> Свобода політичної дискусії є однією з центральних ідей у демократичному суспільстві <...> Відповідно, межі допустимої критики щодо політиків ширше, ніж стосовно приватних осіб. На відміну від останніх, політики повинні проявляти більше терпимості до пильної уваги журналістів та всього суспільства до кожного їхнього слова і дії» [15]. Суд, не виключаючи також необхідність захисту репутації політичних діячів, при цьому зазначив, що протигаю подібного захисту є суспільний інтерес до відкритої дискусії з політичних питань.

При оцінці порушення права на свободу вираження поглядів Суд використовує принцип необхідності та принцип пропорційності. Таким чином, обсяг обмеження має велике значення при оцінці прийнятності обмеження. Абсолютні заборони (повні, безстрокові заборони на розголошення будь-яких відомостей) визнаються Судом непропорційним втручанням. ЄСПЛ визнає втручання, засновані на положеннях Конвенції, тільки у випадках, коли таке втручання було необхідним з урахуванням фактів і обставин конкретної справи, що розглядається. Додатковим фактором при оцінці необхідності обмеження є практика інших держав-учасниць Конвенції. Статтею 10 Конвенції передбачається, що право на свободу вираження своєї думки може бути обмежено у зв'язку з введенням державами ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

Висновки. Отже, з вищенаведеного випливають наступні висновки: з прийняттям у 1950 році Конвенції з'явився ефективний механізм її застосування через Європейську комісію з прав людини (припинила існування 1 листопада 1998 року) та ЄСПЛ і, що вкрай важливо, завдяки встановленню права на звернення до них, у тому числі і юридичних осіб у випадку порушення їх прав, встановлених Конвенцією.

З переліку політичних прав, закріплених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (свобода зборів і об'єднань, свобода вираження поглядів, право на вільні вибори), юридичні особи можуть користуватися захистом права на свободу зібрань та об'єднань, а також на свободу вираження поглядів. У практиці ЄСПЛ розглядалися скарги юридичних осіб на порушення цих прав. У кожному конкретному випадку, перед тим, як накласти обмеження на свободу слова, ЄСПЛ вивчає обставини кожної справи та виносить рішення про те, чи відбувалося втручання, при цьому проводячи аналіз яким чином відбулися конкретні заходи, прийняті національною владою, на можливість реалізації права на свободу вираження поглядів.

Як відомо, Україна ратифікувала ЄКПЛ 17 липня 1997 року. Ця подія відкрила новий етап у розвитку української юриспруденції у питаннях юридичного захисту прав людини та основних свобод. На нашу думку, практика ЄСПЛ скоріше має не стільки обов'язковий характер, скільки має на меті забезпечити національні суди показовими прикладами ефективного вирішення порушень прав людини, застосування верховенства права, загальноєвропейських принципів справедливості, а також у контексті підвищення правосвідомості як суспільства, так і самих суддів.

Слід констатувати, що рівень інтересу до ЄСПЛ наразі стрімко зростає, що пояснюється неефективністю національних засобів правового захисту, відсутністю механізмів реалізації захисту прав та свобод людини, бажанням наших громадян скористатись «європейським судочинством» з огляду на загальноєвропейські цінності. Вбачається, що саме за допомогою підвищення рівня правової свідомості у суспільстві ми станемо на один крок ближче до реального та ефективного захисту прав та свобод людини. І це можливо шляхом вивчення та дослідження практики міжнародних судових установ, насамперед, ЄСПЛ, та порівняльного аналізу міжнародного та національного судочинства.

Список використаних джерел:

1. Ван Дейк Доповідь Комітету міністрів / Ван Дейк, Ван Хооф Клувер // Теорія і практика Європейської Конвенції про права людини. – 1990.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/995_004.
3. Комментарий к Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практике ее применения / Под общ. ред. д.ю.н., проф. В.Л. Туманова и д.ю.н., проф. Л.М. Энтина. – М. : НОРМА, 2002.

4. Лукьянцев Г.Е. Европейские стандарты в области прав человека: теория и практика функционирования Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод / Г.Е. Лукьянцев. – Москва, 2000.
5. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть : [учебник для студентов юридических факультетов и вузов] / И.И. Лукашук. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 415 с.
6. Постановление Европейского суда за скаргою *Vogt v. Germany* (№17851 / 91) від 26 вересня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
7. *Casado Cusa v. Spain* (№1540/89) від 24 лютого 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
8. *Case of Barthold v. Germany* (Application no. 8734/79) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57432> *De Haes and Gijssels v. Belgium* (№19983/92).
9. *Case of Pétur Thór Sigurðsson v. Iceland* (Application no. 39731/98) 10 April 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61020>.
10. *Case of Socialist Party and Others v. Turkey* (20/1997/804/1007). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58172>.
11. *De Haes and Gijssels v. Belgium* (№19983/92) від 17 вересня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
12. *Groppera Radio AG and Others v. Switzerland* (№10890/84) від 28 березня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-61020>.
13. *Handyside v. the United Kingdom* (№5493/72) від 7 грудня 1976 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
14. *Le Compte, Van Leuven and De Meyer v. Belgium* (№6878/757238/75) від 23 червня 1981. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
15. *Lingens v. Austria* (№9815/82). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
16. *Plattform «Ar te für das Leben» v. Austria* (№10126/82) від 21 червня 1988 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
17. *Rassemblement urassien et Unity urassienne vs. Switzerland* (№8191/78) от 10 октября 1979 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
18. *Refah Partisi (Prosperity Party) v. Turkey* (№41340/98; 41342/98; 41343/98; 41340/98) від 31 червня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
19. Resolution 428 (1970)[1] containing a declaration on mass communication media and human rights. – Access mode: <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta70/eres428.htm>
20. *Sidiropoulos and Others v. Greece* (57/1997/841/1047) від 9 червня 1998 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58205>.
21. *Sunday Times v. the United Kingdom* (№13166/87) від 26 листопада 1991 р.; [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.
22. *Thorgeir Thorgeirson v. Iceland* (№13778/88) від 25 червня 1992 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>.